

ZIMÁNDI PIUS:

TELEGDI MIKLÓS

(EGY SZOCIÁLIS FŐPAP A XVI. SZÁZADBAN)

Jobbágyorsorból került a magyar katolicizmus élére a tizennhatedik század magyarságának egyik legnagyobb alakja: Telegdi Miklós. Már huszonhat éves korában esztergomi kanonok. Ez a káptalan akkor a török miatt Nagyszombatban székelt. Innen vívta meg nagy harcát Telegdi: menteni, ami menthető a szertezilált katolikus egyházban és felvenni a küzdelmet az egyre terjeszkedő protestánsokkal, vagy ahogy ő mondta: „tavali keresztényekkel.” Élete vége felé a pápának írt levelében nagyon leverten, bizonyára némileg túlozva is mondja, hogy a hazai katolicizmus végső romlása szélén áll, nemsokára a katolikus vallásnak még neve sem fog fennmaradni. A kötelességtudásnak és az igaz ügybe vetett hitnek micsoda hősi foka lehetett benne, hogy egy egész életet feltett olyan harera, amit meddőnek látott. Saját eszközeikkel akarta megverni a protestánsokat és 1577-ben felállította Nagyszombatban az első katolikus nyomdát, a mai Királyi Magyar Egyetemi nyomda jogelődjét. Írásban is felelt az újhítűek vádjaira és kibocsátotta hatalmas kötetekben elegáns, a mellett népi zamatú stílusban megírt, világos áttekintésű szentbeszédeit. A magyar prózaírás legnagyobb mesterei közé tartozik. Bihari volt ő is, akár csak Pázmány, aki sokat köszönhet neki. Pázmányt Telegdi után olvasva bontakozik csak ki igazán Telegdi nagysága. Sajnos, küzdelmében nem álltak rendelkezésére elégséges szellemi és anyagi eszközök. A mellett pécsi püspöksége e korban csak cím volt, az esztergomi egyházmegye vezetését Oláh Miklós halála után megkapta ugyan, de csak mint helynök, az érseki szék betöltetlen maradt. Anyagi helyzetének javítására kénytelen volt a sági (ipolysági), volt premontrei prépostság jövedelmét a maga számára megszerezni a királytól.

Jobbágy származása nem hagyott különösebb nyomot társadalmi kérdésekben vallott felfogásán. Végeredményben nem is a mélyről jött, hisz apjának telke, szántóföldje, három szőlőskertje volt és a neve mellett ott szerepelt a „litterator.” Földesurai csak „csendesebb foglalkozásokra” fogták. A rokoni szeretet megnyilatkozása volt, hogy előbb öccsét alkalmazta a primási udvarban, mint szabót, később pedig apját is maga mellé vette. Egyébként a szegénykérdésben, jobbágykérdésben a korabeli egyházi emberek gondolkozásmódját tükrözik vissza írásai. Ő is védelmébe veszi a szegényeket, akiket egyként rontanak, dúlnak, fosztanak a hatalmasok, kóborló hadnagyságok, istentelen katonák és hajdúk. E világi fejedelmek és a földesurak számtalan szolgálattal elfárasztják, törvénytelen sarcoltatással fogyatkoztatják a szegény népet, az özvegyek, árvák ügye nem megyen eleikbe. Sőt még azért is kalodázzák, bírságotlák és tömlőcözik a szegény együgyű parasztot, ha mi-

sére, prédikációra vagy gyónni megy. A sok éhezőnek, mezítelennek fogyatkozása, szűkölködése felkiált az égbe az irgalmatlan gazdagok ellen.

A bajt tehát észreveszi ő is, de nem gondol szociális berendezkedésünk átfelmérésére, ez a törekvés ebben az időben (talán az egy anabaptistákat kivéve), még ismeretlen, éppúgy, mint a mai értelemben vett szociális érzék. Ha felszólal a visszaélések ellen, pusztán emberbaráti érzelemből teszi. Bizonyos természetfeletti szempontból ítél meg e kor embere mindent, a társadalmi visszasságokra is megtalálja a magyarázatot: a nyomorúság oka a bűn, és célja életünk megjobbítására való figyelmeztetés. Ezt adott tényként elfogadják, változtatni rajta eszükbe sem jut. Így Telegdi is, hiszen az ez idő szerint való kereszt semmi nem egyéb, hanem az örök életre való bemenetel s nincsen ez világon megmaradandó városunk. Szinte a vakmerő bizakodással határos módon vallja és hirdeti, hogy Krisztus eltáplálja a szegényeket, csak keressük és el ne kergessük tőlünk Őt. Sok néha alig kaphat csak a kenyér héjában is, mégis vastagb és egészségesebb a frissen lakozó gazdagoknál. Mindazonáltal inti a gazdagokat a szegény nép vajúdalmos életének megértékelésére, hisz a számadásnál azt is megkérdik majd tőlük: adtak-e jószágukból a szegényeknek. Nem szabad lenézni őket. Az Úr is szegény, tudatlan, locsos és condorás ruhájú pórokat, kik halászásokkal kerestek életet magoknak, hívott meg apostoloknak. Hajtsuk hozzá az Istennek jóakaróját alamizsnálkodással, mert a szegények keze a megrothadhatatlan zacskó, melyet az Úr parancsola, hogy csináljunk magunknak. Mindenkinek adni kell, aki rászorul. Helyteleníti azokat, akik megpirongatják, megorcázzák a szegényt, alamizsnát nem adnak, hanem azt hányják szemére, hogy megitta avagy eljátszotta a marháját és torka miatt lett koldussá. Mi lenne, ha Isten is hasonló álláspontra helyezkednék velünk szemben? Hisz egy sincs köztünk, aki oly jámbor és ártatlan életet viselne, amint illenék viselni. „Ha valamely szegény ember úgy nem él, mint kellene, mikor a gonoszt cselekszi, akkor büntetessék meg attól, akinek hatalma vagyon rajta, de amikor éheznek, adj enni, mikor szomjúhozik, adj innya.” Isten is „mind jókra, gonoszokra egyaránt támasztja fel... a napot, egyaránt ád esőt.” Megszívlelendő szavak! Kiemelendő az is, hogy a nagy vallási harcok idejében a szűkölködők közt nem tesz vallási különbséget. Bár elsősorban a velünk egy hiten lévőket kell támogatnunk, de mindazáltal egyebeket is, minden szegényeket tartozunk segíteni. A kor prédikátorainak mindig visszatérő gondolata: a megelégedésre való intés nála is szerepel. Ne irigyelje senki felebarátjának állapotát, hiszen, „jut mindennek... valami rész az keresztbe.” Mindenki nehezteli a „szabatlanságot” (szabadsághiányt, elnyomatást), nemese, parasztok egyaránt. Úgy vagyon a dolog, de Isten engedni ránk e nyavalyákat, ostoni által penitenciára hi. „Mi magunk is megkoplaltatjuk néha hasunkat, mikoron nyers a gyomrunk és valami nehézséget érzünk testünkben... Azonképpen Isten

is szűkölködtet és koptathat minket..., hogy idvösségünknek akadékit, melyek a bévelkedésből következéne, eltávoztassa tőlünk.”

Igen érdekes, szinte misztikus tanítása van a társadalmi, vagyoni különbségekről. Az anyaszentegyház egy test, amelynek feje Krisztus, ennél fogva tagjai ugyanazon test tagjai, és így ami az egyiké, az a másiké is. „Miért irégyled inkább az te felebarátodnak adatott ajándékot, ha ugyan (éppúgy) a tiéd, mint az övé?” Bizonyos közösség és egymásra hatás van az egyházban a földi javakat illetően is. Úgyhogy ami az egyik tagé, „az mind az több tagoknak is hasznára háromlik. Mert a szem nemcsak magának lát, hanem az egész testnek, a fül nemcsak magának hall, hanem az többi tagoknak is.” Az anyaszentegyház misztikus testéről való tanítás és Menenius Agrippa ismert meséje találkozik ebben az elgondolásban. Ne szégyenljük elvetett és megnyomorodott atyáncfiainkat, a szegényeket szolgálni, követvén Izaiás próféta intését, hogy a te testedet meg ne utáld. Kegyesen tartsuk magunkat hozzájuk, tudván, hogy egy „közönséges” Urunk van velük mindnyájunknak, Isten előtt mindenki egyenlő. Az igazi nemesség a lelki, amely nem üres „jószágos cselekedetektől.” Nem jól kereskednek tehát hatalmasságukkal azok a frissen lakozó, ékesen öltöző „kazdag” kőváras urak, akik üresek minden irtalmasságtól, sarcoltatják, kínozzák a szegény népet és nagyobb gondjuk van a vagyongerésre, hogy sem mint a mennyországra. Isten nem kedveli jobban a gazdagokat a szegényeknél.

A társadalmi szempontból jelentős és igen érdekes kommunisztikus anabaptista szekta hazánkban is toborzott híveket a tizenhatodik században, főleg Szepes, Gömör és Sáros megyékben. Leghíresebb apostolát, Fischer Andrást ugyan 1540-ben Bebek Ferenc gömői főispán ledobatta a krasznahorkai várhegy meredek fokáról, 1548-ban pedig törvény rendelte el, hogy négy hét alatt ki kell űzni az anabaptistákat az országból, a „visszakeresztelkedőket” nem lehetett teljesen kiirtani. Az 1569-ben Debrecen mellett több ezer emberrel rendelkező Karácsony György, „a fekete ember,” a török leverése mellett és után valószínűleg egy münsteri jellegű anabaptista-kommunista „Sion királyság” felállítását is tervelte. Serege részben felbomlott, megmaradt részét szétverték. (Révész Imre.) A visszakeresztelkedők tanítása között, többek között a forradalmi jelentőségű teljes vagyonközösséggel is találkozunk. Indítékaik, nem úgy, mint a mai kommunisztikus eszmevilágnak, vallásiak: az első keresztények vagyonközössége lebegett szemük előtt. Meg is valósították. Sok támadás és zaklatás érte őket, legnagyobb részben be is olvadtak a protestantizmusba. A Felvidéken még ma is van maradványuk: a habánok (ebből: Haushaben). A protestáns prédikátorokat, pl. Bornemisza Pétert éppúgy foglalkoztatta tanításuk, mint a katolikus papokat. Telegdi is megfelel nekik. Az apostoloknak azért parancsoltatták, hogy mindent elhagyjanak és semmi marhával ne bírjanak, mert így könnyebben eljárhattak hivataljukban, mintha gondot kellett

volna viselniök valamely bizonyos tartományban és városban örökségekre, jószágokra és marhájukra. Nekik be kellett járniok széles a világot. Most azonban a világ minden részében vannak, akik hirdessék a „víg izenet”-et (evangéliumot). Nem szükséges tehát országokról-országokra bujdosni, éppen ezért tarthatnak maguknak a keresztények is mind házat, mind egyéb örökséget. Krisztus szavát pedig úgy kell érteni: semmi marhája ne legyen annyira kedves az embernek, hogy azért Istenét hátravesse.

A vagyon „ünnen magában” nem gonosz. Bár nem illik az örök életre választott keresztényhez a gazdagságért fárasztani magát, hisz ez elmúlandó, azonfelül a gazdagság szerelme minden gonoszra reáviszen, mégis szabad, sőt szükséges az embernek hivatalja szerint munkálódni és kereskedni, hogy magát és háza népét legyen, mivel táplálni és hogy az ő maradékinak is hagyhasson valamit holta után. A vagyon szolgáljon nekünk, nem mi neki, nem szabad „halálra szeretni a pénzt.” Ezeket a jobbára hitbuzgalmi megállapításokon túl szociális szempontból sokkal érdekesebb, hogy milyenek látta a tizenhatodik század embere a vagyon rendeltetését. E korban a nagybirtoknak a mainál nagyobb mértékben volt meg a létjogosultsága és jelentősége. A királyság gyöngülése következtében csak a nagybirtok nyújthatta a nemzetnek a szükséges védelmet: nemzetfenntartó, államfenntartó hivatása volt. (Szekfű.) Mivel pedig a vallásnak központi szerepe van a tizenhatodik század emberénél, ez a legfontosabb problémája, Telegdi is ilyen sorrendben látja a vagyon kötelességét: először is az Egyház táplálására, Isten igéjének terjesztésére kell fordítanunk jövedelmünket, az egyházi szolgálókat mentesíteni a világi szükségektől. Azután következik a haza oltalma és megmaradása, az adózás és csak ezek után, hogy állásának megfelelően jómódon éljen belőle. Végül a szűkölködő szegényeknek is „részt tegyenek benne.” Hasonló értékelési sorrendet találunk a század másik nagy fiánál, Bornemisza Péternél is és pedig következetesen, több ízben is: Isten igéjének hirdetésére, az egész kereszténység éltetésére, országunk oltalmára, életünk tengetésére, végül a nyomorultak segítségére kell fordítanunk vagyonunk jövedelmét.

Az egyházi vagyonról is szól Telegdi. Arra a kérdésre, szabad-e a püspököknek jószágot és uraságot bírni, természetesen igenlően felel, csak főgondjuk a papság legyen, az urasághoz való szerelemért a szolgálatot el ne hagyják, mert szolgál, Krisztus szolgálói és az Isten titkos dolgainak sáfári. Az egyházi vagyon céljának Szent Ambrusra való hivatkozással a szűkölködők táplálását látja, az egyházi vagyon szerinte a szegényeké. Ezekben a szomorú időkben a katolikus egyház állapota igen aláhanyatlott. Főpap, pap alig volt, aki volt is, jobbára méltatlan. Nemcsak szellemiekben (Oláh Miklós primás végrendeletében azzal az indokolással hagyja Telegdire könyveit, hogy a káptalan többi tagjai még a port

sem tartanak érdemesnek letörölni a könyvekről), de erkölcsiekben is. Ebben az értelemben és ilyen megvilágításban kell vennünk Telegdi alább következő, sokszor igen erős szavait, melyek egyúttal korképet adnak, az Egyház akkori helyzetét is festik. „Az Egyház jövedelme semmi nem egyéb, hanem a híveknek eladatott jószágoknak ára, kit nem a végre hányának az apostoloknak lábához, hogy a ládába rakják, hanem hogy eloszoljon az Istennek fiai között, kinek mind amennyire szüksége vagyon reá. De ha valamely fősvény, telhetetlen papnak efféle beszélesz, ottan jövedelmének kevés voltát hányja, ottan azt mondja, hogy ő magának is alig vagyon, mivel élni. Nem mondják vala az apostolok... Ne adnád bátor azt a szegényeknek, amivel te magadnak kell élned, csak adnád azt, ami a te szükségedtől megmarad, megérnéjék ők azzal. Nincsen, azt mondod te, de mást mond a város ládába elrejtett pénzed. Judásnak tanítványi mind a pénzgyűjtő papok. Mert miképpen Judás ellopja vala azt, amit a szegényeknek küldtenek vala ő tőle, azon formán ezek is ellopják a *szegények* részét és elrejtik.” Rendkívül megnehezítették katolicizmust mentő hősies küzdelmeit azok a paptársai, akik nem állottak hivatásuk magaslatán. Ezért mondatja Krisztus Urunkkal: „Ha értetted elégtelen voltodat, mire nem bocsátottad ki kezedből a pispökséget, prépostságot, esperestséget, kananoságot, apátúrságot, plebánosságot, hogy olynak adatott volna, aki sok lelkeket nyerhetett volna énnekem. Avagy ha tetszett a haszon és a kövér konc, avval a kevés ajándékkal is, ki neked adatott, kereskedned kellett volna.” Az egyházi fejedelmek a községé. Ezért annak szolgáljanak, „nem magoknak, nem hasoknak, sem erszényeknek.” Sajnos, nem egy akadt köztük, aki nem érkeztetett a prédikáláshoz avagy a pásztorságnak egyéb dolgaihoz”, de azonközbe üressége vagyon mindeniknek a jövedelem beszédéhez. Ha valaki a dézsmát meg nem akarja adni, avagy jövedelmekhez nyúl, tudnak avval pörölni és ellene tanuskodni. Ha a farkas a Krisztusnak juhait ragadozza, az ellen mint néma ebek nem tudnak ugatni.” Volt, aki „nem túrt egy pispökséggel,” hanem három is kellett neki pusztán a jövedelem miatt, vagy a gyöngébb javadalmazásúró a jobbikra ment át. Ezekhez is kemény szavai vannak. „Egy óráig sem munkálódtanak az Úrnak aratásában. Sőt hasokat hízlalták... Nem úgy istentelenek, nem úgy. Amely püspökségbe beférkeztetek, szolgáljatok abban, és hirdessétek a békességet.”

A XVI. század íróit sokat foglalkoztatják a fejedelmek jogai és kötelességei. Fejedelem alatt nemcsak az uralkodókat értik, hanem bárkit, akinek hatalom van a kezében. Telegdi is vallja, hogy a hatalom semmi egyebünnet nincsen, hanem Istentől. Éppen azért nem szabad feltámadni és zanabonát indítani a fejedelmek ellen, még ha „a törvénytelen kegyetlenkedésnek törét forgatják” is, ha pedig jók, adjunk hála Istennek rajta. A fejedelem „tisztí” szerinte: Elsősorban az anyaszentegyháznak legyen dajkája. Tartson tudós prédi-

kátorokat, tápláljon jóerkölcsű és elméjű diákokat az egyház számára. Ne féljen az egy igaz hit védelmében Istentől neki adatott fegyverét kivonni, ha kell, meg is ölni a hamis prófétákat, hogy az ő gonosz tudományuknak és életüknek kovássa a teljes téstát meg ne poshassa. Továbbá szolgáltsaon igazságot. Ez annál is inkább fontos, mert „itt minálunk Magyarországon oly homályos törvények vannak, hogy három értelemben is magyarázhatjuk némelyeket.” Vannak, „kik föl-vel-heggyel állnak egybe.” (Telegdi ki is adta a Corpus Jurist 1584-ben Mosóczi Zakariás nyitrai püspökkel, saját költségükön, tekintélyre azonban nem tett szert ez a kiadás). Védje meg alattvalóit külső és belső ellenség ellen, „hogy békeességben szolgálhassunk Istenünknek.” Itt is mindenütt a vallási szempont lép előtérbe. Ez nemcsak Telegdire jellemző, de egész korára. A „község” viszont tisztességgel, becsülettel, engedelmességgel tartozik a fejedelemnek. Az adót meg kell fizetni akkor is, ha rossz és igazságtalan célra használják fel. Ha pedig a fejedelem „fölöttébb való ravással nehezetenéje az ű alatta valókat... békében kellene túrni úgy, mint megérdemelt és Istentől bocsáttatott ostorozást.” Még akkor sem szabad az uralkodó ellen támadni, ha hamisan akarja elvenni a vagyont, csak abban az esetben, amikor Istentől akar elszakasztani.

Az emberiség élete lényegében mindig ugyanaz, nem csodálhatjuk, ha Telegdi írásait forgatva, ma is időszerű kérdésekre bukkanunk. Így a címkórság sem lehet olyan újkeletű, ha már ezelőtt több mint háromszázötven évvel Telegdi kénytelen megjegyezni, hogy sokan még arra is örömet reátartják magukat, amit meg sem érdemelnek: „Innen vagyon az a sok nagyságos név, innét az a sok üres titulus keresés. Sokan vannak köztünk, az kik noha nem érdemlenének, de még kisebbet sem annál, mégis úgy haragusznak és úgy bosszonkodnak rajta, ha valaki nagyságosnak nem írja, vagy nem mondja őket, hogy fölöttébb sem lehet annál.” Micsoda friss szavak! A panama sem volt ismeretlen: „az ispitályok jövedelme, csak Isten tudja hová kél, az ispitálymesterek és egyéb ragadozók osztoznak sok helyen véle és vendégeskednek belőle.” Végül hangoztatja, hogy az „asszonyiállatoknak házoknál veszteg kell lenni.” „A leánzók ne ölgység a sokaság közé magokat, vendégséget ne üzzenek, menyekzőket, fürdőházakat és egyéb oly helyeket, ahol sok nép szokott egybegyűlni, ne gyakoroljanak.”

Mindebből nemcsak Telegdi Miklósnak a társadalmi kérdésekben elfoglalt álláspontjáról kapunk tájékozódást, de rajta keresztül a XVI. század magyar életének főbb társadalmi vonatkozású kérdéseivel is megismerkedünk és ez nem lehet közönbös, főleg a mai szociális érdeklődésű korban, annál is inkább, mert egyik-másik probléma ma is megdőbentően időszerű. Többé-kevésbé azonos volt a felfogása kortásainak is.

Az ellenreformáció nagy előharcosának élete is tiszta jel-

lemű volt, akárcsak írásai. Szegényen halt meg. Végrendeletében olvassuk: „Midőn e sorokat írom, oly kevés pénzem van, hogy alig lesz elég temetési költségem fedezésére. Ő Fel-ségének hagyok egy poharat. A püspökök bocsássanak meg, hogy nem hagyhatok rájuk semmit, de akinek nincs, az nem adhat... Különösen azért esedezem alázattal, hogy idegen, éretlen és értelmetlen egyéneket ne vegyen be a káptalanba, hanem érdemes, megfontolt, józan életű magyarokat, akik itt lakjanak.” Elmúlása előtt két nappal írta e sorokat. Akkor is arra a két eszményre függesztette tekintetét, amelynek szolgálataiban felemészítődött: egyház és haza.

Zimándi Pius

